

# INHOUD

INLEIDING Het wonderbaarlijke 9

## I Dieren

- 1 Strandvlo 27
- 2 Garnaal 42
- 3 Alikruik 74
- 4 Krab 102
- 5 Zeeanemoon 140
- 6 Heraclitus aan de kust 156

## II Planetaire betrekkingen

- 7 Getijde 179
- 8 Gesteente 202

## III Mensen

- 9 Offer 225
- 10 Overleven 253
- 11 Geloof 278
- 12 Drie stappen naar de moderniteit 302

TOT BESLUIT De laatste poel 321

Dankwoord 345

Noten 347

Bibliografie 379

Illustratieverantwoording 385

Register 389

## INLEIDING

# *Het wonderbaarlijke*

---



De Sound of Mull, zomer 2020.

De zee is niet van water. Dieren zijn haar genen. Kijk omlaag als je boven het ondiepe water neerhurkt en je ziet een alikruik of een garnaal, een krab die zwaait met zijn schaar of een kluitje zeeanemonen die op je lijken te wachten. Je hebt geen verrekijker of speciale sluiptvaardigheden nodig: loop naar het gesteente en al wat leeft zal je begroeten.

Halverwege de negentiende eeuw, toen het victoriaanse Groot-Britannië als een blok viel voor de kust, werden getijdenpoelen

het middelpunt van een natuurcultus waarin hun rust en rijkdom werden beschouwd als een geruststellend beeld van de schepping. Het leven in wat Philip Henry Gosse, de grote apostel van de poelen, ‘die kalme holten’<sup>1</sup> noemde, was goed en zelfs vredig. Het was alsof de poelen stamden uit een tijd van voor de zondeval, toen het leven nog onschuldig was en onbedreigd. Gosse, wie een Engels kinderrijmpje door het hoofd moet hebben gespeeld,<sup>2</sup> zal Adam en Eva voor zich hebben gezien, *stepping lightly down to bathe in the rainbow-coloured spray* (‘met lichte tred afdalend om te baden in het regenboogkleurige stuifwater’).<sup>3</sup> Juist toen Darwin het door God verordonde beeld van de natuur op losse schroeven zette en het leven uitleverde aan het toeval, gestuurd door verandering, kwam de getijdenpoel de victorianen voor als een hof van prelapsarische gelukzaligheid,<sup>4</sup> een fonkelende beslotenheid waarin de natuur permanente perfectie leek te herbergen.

Wij hebben iets van dat victoriaanse verlangen naar sereniteit geërfd. We trekken nog steeds naar de zee om haar troost en eenvoud. Verplichtingen en zorgen lijken er weg te vallen; het is er nog zoals het er was toen we klein waren. De getijdenpoelen lonken nog altijd, de puitalen en grondels glinsteren nog steeds aan onze voeten. Maar er schuilt een zekere ironie in om de kust te kiezen als decor van ontspanning. Ook al doen veranderingen zich er ritmisch en regelmatig voor, de variatie is er groot. Een getijdenkust beschikt ruimschoots over die paradoxale eigenschap van voorspelbare onvoorspelbaarheid en is zowel open als gesloten, zowel vreemd als vertrouwd. Regelmaat dolt hier met het onverwachte. Niets laat zich beter voorspellen dan het komen en gaan van het tij, en toch kun je nergens op vertrouwen: niet op het dagelijks onthullen en weer uitwissen, niet op het dagelijks kwijtraken en heroveren.

Dit boek gaat over dat veelvoud aan lagen tussen de getijden, de manieren waarop het eenvoudige er over het niet-zo-eenvoudige heen ligt, het verbazingwekkend spiegelbeeldige van het leven van mensen en dat van dieren aan de kust, in mooie, stille

poelen waar een even grote dreiging heerst als in een willekeurige rattensteeg of Romeinse arena. Het leven tussen de getijden is rijk maar vol gevaar; het is geen toeval dat het een van de leefomgevingen op aarde is die de meeste geheimen prijsgeven. Alle grote ontdekkingen van de natuurwetenschappen, van het concept van taxonomie tot de in gesteenten geopenbaarde opeenvolging van dieren in de tijd, van de aanpassing van organismen aan de omstandigheden tot het idee van natuurlijke selectie – dat uiteindelijk vaste vorm aannam in het hoofd van Darwin toen hij acht lange jaren de inwendige bouw van rivierpootkreeften bestudeerde<sup>5</sup> – en van het functioneren van ecologische netwerken tot het allesoverheersende belang van zogeheten trofische cascaden: al die manieren om het patroon van het leven te doorgronden ontstonden door te bestuderen wat zich voordoet bij planten en dieren tussen de getijden.

Daar kun je voorbij je eigen weerspiegeling kijken en het wonderbaarlijke pal voor je neus zien. ‘Voor de geest is het een genot [...] vochtig te worden,’ zei Heraclitus 2500 jaar geleden in Efeze.<sup>6</sup> Dat is de drijfveer achter dit boek.

Voor mij begon het in de lente, dertig jaar geleden. Ik kende Sarah, die niet lang daarna mijn vrouw zou worden, nog niet lang toen ze me meenam naar een gebied dat ze als meisje al had gekend. Haar familie kwam er al jaren, ver weg aan de westkust van Schotland, in Argyll, waar David Balfour uit Stevensons *Kidnapped* had gezien dat de zee ‘ver tussen de bergen door liep en rond de basis kronkelde’, een landschap vol insnijdingen, ‘als een kam zo gekarteld’.<sup>7</sup> Zelfs op de kaart strekken land en zee zich diep in elkaar uit als de vingers van twee handen.

We overnachtten ongeveer 15 kilometer verderop in een hotelletje aan de oevers van Loch Sunart. De sfeer was beschaafd: tafelkleden, vriendelijke bediening-met-glimlach door de eigenaar, een gepensioneerde bioloog wiens daspunt in de pastinaaksoepzakte toen hij die voor ons neerzette. Niemand in de eetzaal zei

iets. De boter werd geserveerd in zilveren jakobsschelpen, de ha-  
verkoekjes zaten verpakt in een luchtdicht blikje en we fluister-  
den elkaar boven de hertenbiefstuk en de crumble onze vertrou-  
welikheden toe.

De volgende ochtend vroeg door de eikenbossen aan de Atlan-  
tische Oceaan, die lentegroen oplichtten. Het einde van mei is het  
moment van volmaaktheid, waarop het westelijk deel van de  
Hooglanden die glinstering krijgt die er enkele weken aan het be-  
gin van de zomer overheen ligt. Koekoeken in de elzen. Zwart-  
koppen in alle andere bomen. Witte kwikstaarten op natte stenen.  
De holle klank van andere koekoeken verder weg, alsof ze roepen  
in een van handen gevouwen kommetje. Overal het beschaduwde  
blauw van wilde hyacinten, overal die geur.

Omhoog de bossen uit en de heuveltoppen op. De hele door-  
seden provincie Morvern lag aan onze voeten,<sup>8</sup> een bergachtige,  
vinvormige streek in Schotland van ruim 300 vierkante kilome-  
ter, bijna geheel omgeven door zeearmen. We liepen dicht langs  
hellingen onder bergtoppen en daalden af naar de vlakten rond  
een zalmrivier, langs het zoetwaterloch aan het uiteinde, waar het  
water, net whisky, als zijdevlechten wegliep over het zandstrand  
en vervolgens over een druk met reigers bevolkte oever naar zee.

Nog 5 kilometer te gaan. Op het laatst rondden we een bocht  
langs een achttiende-eeuws bijgebouw dat tegenwoordig wordt ge-  
bruikt om schapen te scheren en klitten uit hun vacht te verwijde-  
ren, en terwijl het pad van richting veranderde kwam de baai in  
beeld, groot en breed, een wereld op zich, een halve cirkel met don-  
kere kliffen en beboste hellingen, met de kam van die kliffen een  
paar honderd meter boven zeeniveau, waar op regelmatige afstan-  
den water vanaf stortte dat door de bossen naar de rotsachtige kust  
stroomde. Een pad liep in haarspeldbochten steil onder de oude  
lindebomen door naar beneden.

Zoals elke goede plek was het alsof hij voor de wereld verbor-  
gen werd gehouden, en hij leek enorm maar vreemd intiem. De  
baai lag op het zuiden, in de richting van de heuvels van Mull. In



De baai, uitkijkend over het zuidoosten, in de richting van Lismore en de heuvels boven Oban.

het zuidoosten, ruim 10 kilometer ver weg, de solitaire witte vinger van de vuurtoren van Lismore. Daarachter de heuvels boven Oban.

Zo was de ligging: uit de wind, een door kliffen omringde halve cirkel van een baai van ongeveer anderhalve kilometer doorsnee, waar het water van de Sound bijna een kilometer ver in doordringt, en met scherp afgetekende landtongen aan weerszijden, die in het westen van basalt, die in het oosten van kalksteen.

Aan de kop van de baai ligt een zwart strand van basaltzand, de vermalen lava van een vulkaan op Mull, dat slechts oplicht dankzij verspreid liggende, kapotte kokkels, hier en daar een stukje zeeglas, de bodem van een fles en wat oude schaalhorens en mosselen. Er stroomt een beekje overheen dat tussen de gele lissen van een moeras opduikt en waarvan de meanderende loop met elk tij en elke bui verandert.

Zelfs nu ga ik, elke keer als ik er aankom, naar het strand. Bij eb liggen hopen zeewier, vooral gezaagde zee-eik, op het modderig-



Laagtijd met gezaagde zee-eik op het strand aan de kop van de baai.

zanderige oppervlak. Ze lijken op een berg sla van een dag oud. De zee strekt zich als een volmaakte spiegel uit in de richting van de Sound. Lege schelpen liggen op het opdrogende zand. De ene helft van een scheermes steekt uit het zand, dof geworden. Er liggen wat wormhoopjes en een steen met een zeepokkenkorst, een gebutst en beschadigd brok van een van de oeroude keien die van verder naar het oosten door gletsjers zijn meegevoerd.

Ik waad het ondiepe water in, waar enkele tientallen centimeters diep en een uur voordat het eb wordt het laatste restje tussen mijn kuiten door stroomt. Kolkjes die tegen de klok in draaien glinsteren op het wateroppervlak, iets verder stroomafwaarts van waar ik sta. Dit is de wereld van het getij, en als ik een tijdje in dat ondiepe water stil blijf staan, word ik omringd door jachtig, krioelend leven. Er verschijnen allerlei geharde, gepantserde dieren. Ineens zijn heremietkreeften op de zeebodem druk in de weer met wulken- en alikruikenschelpen, als kruiers op een station. Waar ik ook kijk zijn ze aan het werk. Op sommige schelpen zitten korstjes van kalkachtig, vanzelf hard wordend roze koraalwier. Uit een zo'n schelp groeit een takje zeewier van enkele millimeters. Ze scharrelen over de zeebodem, haasten zich heen en weer tussen de kruimkorstbuisjes van schelpkokerwor-



men met hun woeste hardos. Een groenig visje, een brakwatergrondel van ongeveer een centimeter, dwaalt op zijn dooie akkertje rond mijn voeten; het doosvormige beestje is bezaaid met vlekken en heeft een felgroene snuit. Ik steek mijn hand naast en onder hem in het water, een Gulliver-achtige verschijning in zijn lilliputterwereld, en anders dan elke andere vis die ik ken reageert hij er niet op, maar blijft rondlummelen en kijken, met zijn donkere, bolle ogen, nieuwsgierig naar deze inbreuk maar niet gealarmeerd door het idee van de inbreuk zelf.

Er glijdt een vis met glinsterende spikkels voorbij, wapperend met zijn vinnen, die hij uitspreidt tot een soort halfbakken, embryonale ventilatorbladen, waarna hij neerkomt in de modder bij mijn voeten, om langzaam op te doemen uit het zand dat opwolkte toen hij neerstreek. Ik zet hem op de foto, half in de schaduw van de telefoon, half in het licht.

Een jong scharretje, een centimeter of acht van kop tot staart, glijdt over de zeebodem mijn kant uit, tot in al zijn poriën beweeglijk, zodat hij soepeltjes één wordt met het rimpelige zandbed, zo dicht mogelijk tegen dat miniatuurlandschap aan gedrukt, een dier even vloeibaar als de zee zelf, een laagje leven, dat echter zodra hij stilhoudt onzichtbaar wordt, even gespikkeld als zijn omgeving, grijs gevlekt met wit, gebruikmakend van een principe dat tegengesteld is aan dat van de heremietkreeft naast hem; de een is idioot zichtbaar maar gehuld in een geleend pantser, de ander zacht, subtiel en steels, de diplomaat van deze schemerwereld, onzichtbaar voor de reiger die inmiddels zo'n 100 meter bij me vandaan is gaan staan, doelgericht en verlangend wachtend, klaar om toe te slaan.

Nu het eb wordt, verschijnen er plotseling groepjes grijs-met-wit-en-zwarte garnalen – het zijn *Crangon crangon*, gewone garnalen –, honderden tegelijk, die gestaag over de zeebodem optrekken, gevlekt en gemarmerd met dezelfde mengeling van witte en bruine stippen als het zand. Ze gaan waar het water gaat, schokkerig zwemmend, hun voelsprietten druk, en blijven heel even op de

punten van hun pootjes naast me staan, met hun staart als een gekleurde waaier achter zich uitgespreid op weg naar zee, weg van het opwarmende ondiepe water. Er komt niets uit tegenovergestelde richting; pas bij het volgende tij keren de strandbewoners terug.

Ik loop wat verder in de richting van de landtong aan de rand van de baai. Hier steken kelpbladeren boven het water uit, net vinnen van dode vissen. De punten zijn door slecht weer toegetakeld en gespleten. Onder het donkere bladerdek ligt een kerkhof vol voormalig leven, allemaal kapotte, lege schelpen, een recyclecentrum voor de hele getijdenzone. Primitieve kolonies piepkleine organismen – mosdiertjes – vormen hiëroglfen en grafieken in lobben en krassen op het glimmende leer van de bladeren. Blootgesteld aan de lucht zijn de diertjes mooi maar inert. Duw ze onder water en in een oogwenk veranderen ze in betoverend, varenachtig dierlijk leven.

In de schaduw van dit wier doet zich een voor de vochtige Schotse kust onwaarschijnlijke uitbarsting van salonkleuren voor. Het koraalwier vormt een vermiljoenkleurige mat waarin schaalhorens een nest graven. Schelpen met kleurenstrepen kruipen tussen paardenanemonen met de kleur van gestold bloed door. Felgele en -groene sponzen bekleden de hellingen van de veelkleurige poelen.

Al dat aquariumleven wordt zichtbaar als je het wier opzijduwt, maar als je je hoofd onder het enorme, oerwoudachtige, slijmerige bladerdak van de kelp steekt, bevind je je op slag in een andere wereld: dreigend, schaduwachtig, donker, en zelfs griezelig waar de armen van roze, vlezige zeesterren spookachtige blauwe strepen vertonen, waar alleen de op paarszwarte dahliakoppen lijkende tentakelmoulen te zien zijn van reusachtige zeeanemonen die half verborgen in zandkommen liggen. En waar in dat duister de koning en de heerser van deze regionen, de gestipte en bespikkelde strandkrab, met een complete nachthemel van vlekken en plekken op zijn schaal, tevoorschijn komt als het reuzemonster van deze gepokte miniatuurwereld.